

КУРОК

Олександр Іванович,
доктор історичних наук, професор,
ректор Глухівського національного
педагогічного університету
імені Олександра Довженка
kurok1955@gmail.com
(м. Глухів)

БЄЛАШОВ

Валерій Іванович,
доцент кафедри історії, правознавства
та методики навчання Глухівського
національного педагогічного
університету імені Олександра
Довженка
(м. Глухів)

**УРОДЖЕНЦІ ГЛУХІВЩИНИ У СПРАВІ СТВОРЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК**

На сьогодні є дуже актуальним вивчення внеску вчених у підготовчу роботу і відкриття вищої академічної установи України. Це одне з важливих наукових завдань дослідників. При цьому, до уваги беруться регіональні і місцеві рівні. До одного з таких регіонів належить колишня столиця України-Гетьманщини – місто Глухів та історична Глухівщина, які зараз знаходяться у межах Сумської області.

В останній час вийшло з друку досить багато досліджень, присвячених вченим, вихідцям з історичної Глухівщини. Серед них фундаментальні праці Ю.С. Шемшученка, підготовлені за його участі та передмовою вибрані праці академіка і другого президента Української академії наук, перетвореної ним у ВУАН М.П. Василенка. Грунтовними є праці У.Б. Усенко, Л. Матвєєвої, Є. Циганкової, О. Яновського.

Однак під час розв'язання окремих питань недостатньо були висвітлені глибокі історичні передумови створення Української академії, пов'язані з Глуховом і внеском глухівчан.

Мета написання статті полягає в поглибленому висвітленні місця й ролі уродженців Глухівщини у процесі становлення Української академії наук, включно з давньою історичною потребою.

Для її реалізації автори використовували методи системності, аналізу і синтезу. Їх застосування дозволило оцінити значущість глухівських репрезентантів у справі створення української академічної науки.

Ключові слова: Українська академія наук, Україна-Гетьманщина, Глухів, Ф.Й. Туманський, М.П. Василенко, В.А. Косинський.

NATIVES OF HLUKHIVSHCHYNA IN THE CASE OF UKRAINIAN ACADEMY SCIENCES CREATION

Nowadays it is very important to study the contribution of scientists to the preparatory work and opening the higher academic institution in Ukraine. This is one of the important scientific tasks of the researchers.

At the same time, regional and local levels are taken into account. One of these regions is the former capital of Ukraine-the Hetmanate – the town of Hlukhiv and the historic Hlukhiv disrict situated at present in the borders of Sumy region.

Of late quite a lot of researches on scholars who originated from the historic Hlukhiv disrict have been published. Among them are the fundamental works of Yu. Shemshuchenko prepared with his participation and preface, selected works of the Academician and the second President of the Ukrainian Academy of sciences (transformed by him into the All-Ukrainian Academy of sciences) M. Vasylenko. The works of U. Usenko, L. Matveyeva, E. Tsyhankova, O. Yanovsky are profound.

However, while solving individual issues, the deep and steady preconditions for founding the Ukrainian Academy related to Hlukhiv and the contribution of the Hlukhovites to its founfing were not sufficiently highlighted.

The aim of writing the article is the in-depth coverage of the place and role of the natives of Hlukhiv disrict in the process of founding the Ukrainian Academy of sciences including the long-standing historical need.

While achieving it the author used the systematic methods, analysis and synthesis. Their application made it possible to assess the significance of the Hlukhiv representatives in founding the Ukrainian academic science.

Key words: Ukrainian Academy of sciences, Hetmanate Ukraine, Hlukhiv, F. Tumans'ky, M. Vasylenko, V. Kosyns'ky.

УРОЖЕНЦЫ ГЛУХОВЩИНЫ В ДЕЛЕ СОЗДАНИЯ УКРАИНСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК

Сегодня очень актуальным является изучение вклада ученых в подготовительную работу и открытие высшего академического учреждения Украины. Это одна из важных научных задач исследователей.

При этом, учитываются региональные и местные уровни. К одному из таких регионов относится бывшая столица Украины-Гетьманщины – город Глухов и историческая Глуховщина, которые сейчас находятся в пределах Сумской области.

В последнее время вышло в свет достаточно много исследований, посвященных ученым, выходцам из исторической Глуховщины. Среди них фундаментальные труды Ю.С. Шемшученка, подготовленные с его участием и предисловием избранные труды академика и второго президента Украинской академии наук, преобразованной им в ВУАН М.П. Василенка. Основательными являются труды У.Б. Усенко, Л. Матвеева, Е. Цыганковой, О. Яновского.

Однако, при решении отдельных вопросов недостаточно были освещены глубокие и исторические предпосылки создания Украинской академии, связанные с Глуховом и вкладом глуховчан в ее создание.

Цель написания статьи заключается в углубленном освещении места и роли уроженцев Глуховщины в процессе становления Украинской академии наук, включительно с давней исторической необходимостью.

При ее достижении авторы использовали методы системности, анализа и синтеза. Их применение позволило оценить значимость глуховских репрезентантов в деле создания украинской академической науки.

Ключевые слова: Украинская академия наук, Украина-Гетьманщина, Глухов, Ф.И. Туманский, М.П. Василенко, В.А. Косинский

27 листопада 2018 року виповнилося 100 років з дня заснування потужного центру української інтелектуальної думки – НАН України. З 1918 по 1921 рік вона мала назву Української академії наук (УАН). З 1921 по 1936 рік – ВУАН, з 1936 року – академії наук УСРР (АН УСРР), з 1937 – академії наук УРСР, з 1991 року – АН України, з 1994 року – має сучасну назву національної академії наук України (НАН України) [6, с. 399].

Потреба в її створенні сягає другої половини XVIII ст. Саме в цей час Києво-Могилянська академія почала відставати від потреб тогочасної науки та втрачати статус провідного наукового і культурно-освітнього центру. Це дуже добре розуміла тогочасна політична й інтелектуальна еліта України-Гетьманщини, важливим центром якої, а згодом адміністративно-територіальним центром Лівобережної України з канцелярією Малоросійського генерал-губернатора, було столичне місто Глухів. Репрезентантом цієї еліти був уродженець хутора Родивонівка (біля Глухова), один із найкращих випускників Кенігсберзького університету, член королівського Прусського німецького товариства, у майбутньому бунчуковий товариш, службовець другої Малоросійської колегії Ф.Й. Туманський [7, с. 107; 8, с. 333]. Саме на нього було покладено організацію робіт з підготовки і розроблення програми

топографічного опису Гетьманщини (1778–1781 рр.) та укладання програми опису її культурно-релігійних цінностей (1782 р.).

У 1779 році Ф.Й. Туманського було обрано членом-кореспондентом С.-Петербурзької академії наук. В інтересах місцевих науковців учений розробив проект відкриття в Глухові філії С.-Петербурзької академії наук – Академічного зібрання. Створена філія сприяла б розвитку шкільної освіти та просвіти в Україні загалом. З листа Ф.Й. Туманського до директора С.-Петербурзької академії наук С.Г. Домашнева читаємо про те, що, окрім казенних кімнат, Академічне зібрання повинно було утримуватися за кошти благодійників [10, с. 529–530]. Незважаючи на невелику вартість проекту, він не був схвалений царським урядом, бо той не бажав відкриття в Україні ні академічних закладів, ні університетів.

У 1781 році Ф.Й. Туманському вдалося заснувати в Глухові лише книжкову торгівлю. Книгарня в місті була єдиною на Лівобережжі, у ній серед інших книг продавалися книги, видані С.-Петербурзькою академією наук і Московським університетом [1, с. 81]. Згодом неподалік було відкрито бібліотеку. У кінці 70-80-х роках місто Глухів перетворилося на культурно-просвітницький центр.

Свої здібності Ф.Й. Туманському довелося реалізовувати в столиці Російської імперії С.-Петербурзі. Там він мав на меті написати «Повну історію Малоросії», проте йому довелося писати і друкувати лише книжки з історії Російської держави.

Науково значущим для ученого стало редагування журналу «Російський магазин» (1792–1794 рр.), у якому він у 1793 році вперше опублікував «Літописець Малия Росії», зараз відомий як «Літопис Граб'янки». Окрім того, дослідник займався виданням суспільно-політичного журналу «Дзеркало світу», що виходив у 1786–1787 роках [1, с. 80]. Після повернення в Глухів Ф.Й. Туманський у 1801 році написав «Записку на захист дворянських прав українського шляхетства».

Сприятливі обставини для відкриття вищого академічного закладу з'явилися тільки в періоди таких форм функціонування української державності, як Українська Народна Республіка (УНР) та Українська держава гетьмана П. Скоропадського. Розробка статуту Української Академії наук, з ініціативи голови Центральної Ради М. Грушевського, розпочалася Українським науковим товариством у березні 1917 року, але довести її до завершення не вдалося передусім через воєнні події.

**Рис. 1. Гетьман
Павло Скоропадський**

Під час керівництва Україною гетьманом П. Скоропадським (рис. 1) головним ініціатором у справі відкриття Української Академії наук став уродженець селища Есмань Глухівського повіту випускник Глухівської прогімназії, Полтавської гімназії, історико-філологічного факультету Дерптського університету, дипломований юрист-екстерн Новоросійського (Одеського) університету М.П. Василенко (рис. 2) [3, с. 128, 134, 215–216; 11,

с. 234]. На початку жовтня 1907 року він був засуджений до ув'язнення за антиурядові публікації. Покарання відбував із жовтня 1908 по червень 1909 років в одиночній камері С.-Петербурзьких «Хрестів».

Згодом М.П. Василенко склав магістерські іспити в Київському університеті та здобув звання приват-доцента російської історії. Однак до викладацької роботи не був допущений, оскільки вважався політично неблагонадійним. Після повалення самодержавства в 1917 році працював попечителем Київського учбового (навчального) округу, товаришем (заступником) міністра освіти Тимчасового уряду.

За часів Центральної Ради стає членом Генерального суду УНР; за правління гетьмана П. Скоропадського –

**Рис. 2. Гімназист
М.П. Василенко**

міністром освіти і мистецтв, президентом Державного сенату (вищої судової установи).

Створення Академії наук М.П. Василенко розглядав як національну потребу. Скликана ним комісія, до складу якої увійшли видатні українські та російські вчені, за підтримки гетьмана П. Скоропадського змогла розробити структуру Академії та її статут. Це дало змогу законом від 14 листопада 1918 року затвердив статут Академії, штат і перший склад академіків, до якого увійшло 12 осіб [4, с. 388].

27 листопада 1918 року відбулося перше установче спільне зібрання Української Академії наук. Її першим президентом було обрано вченого-природознавця, нащадка козацького роду, академіка Російської Академії наук, товариша міністра освіти Тимчасового уряду В.І. Вернадського.

Улітку 1920 року, під час проведення виборів нових дійсних членів Української Академії наук, академіком було обрано М.П. Василенка [11, с. 236]. Невдовзі його обрали головою правління Академії, а з липня 1921 року – президентом Академії.

На цій посаді вчений перебував до лютого 1922 року, проте не був затверджений на ній радянським урядом. Із 1918 року по 1924 рік він викладав у вищих навчальних закладах Києва.

Із 1920 року по 1929 рік М.П. Василенко очолював соціально-економічний відділ ВУАН, у 1920 роках – Комісію з вивчення Українського права, редагував її видання. У вересні 1923 року був заарештований і звинувачений у керівництві контрреволюційною організацією «Київський обласний центр дій» [11, с. 237]. Одержав вирок – 10 років ув'язнення та позбавлення громадянських прав на 3 роки після відбуття терміну ув'язнення. У листопаді 1924 року науковця звільнено, згодом помилувано, проте реабілітовано тільки в червні 1991 року.

Наукова спадщина М.П. Василенка нараховує близько 500 праць із різних галузей знань, передусім з історії держави і права України. Серед них найважливіші: «До історії малоросійської історіографії і малоросійського

суспільного ладу» (1894), «Сервітути і сервітутне питання у південно-західному краї» (1894), «О.М. Бодяньський та його заслуги у вивченні Малоросії» (1903), «Нариси з історії Західної Русі та України» (1916), «Пам'ятник української правничої літератури XVIII ст.» (1925), «Як скасовано Литовського статуту» (1926), «Права, по котрим судиться малоросійський народ, як джерело права України XVIII в.» (1928), «Конституція Пилипа Орлика» (1929), класична юридично-археографічна праця «Матеріали до історії українського права» (1929), «Генеральні слідства про маєтності українських полків 1729-30 рр.», «Екстракт з указів, інструкцій і установ... 1756 року» – уперше введений до наукового обігу [9, с. 310]. Окрім того, опублікував у енциклопедичному словнику Брокгауза і Ефрона статті: Литовсько-Руська держава, Малоросія (у статті-нарисі «Росія»), Магдебурзьке право; у «Київській старовині» – рецензії на історично-юридичні праці Ф. Леонтовича, М. Любавського, М. Ясинського та інших правознавців.

М.П. Василенко створив наукову школу, згуртувавши навколо себе у ВУАН плеяду непересічних дослідників-правників: Л. Окіншевича, С. Борисенка, І. Черкаського, С. Іваницького-Василенка та інших [9, с. 310].

За редакцією М.П. Василенка видрукувано 7 випусків «Праць Комісії для виучування західноруського та українського права» (1925–30 рр.) і 6 томів (у 4-х книгах) «Записок Соціально-економічного відділу» (1923–30 рр.). Науковець та його учні переконливо довели, що українське право слід вивчати не тільки в контексті розвитку загальноросійського права, а як таке, що «має свій самостійний інтерес для правника, історика й соціолога» [9, с. 310].

Пам'ять про видатного вченого М.П. Василенка гідно вшанована. Його ім'ям названо вулицю в Києві, встановлено меморіальні дошки в селищі Есмань, місті Глухові, місті Києві, викарбовано присвячену йому пам'ятну монету, Академією наук присуджується премія імені М.П. Василенка. За ініціативи і сприяння доктора юридичних наук, професора, академіка НАН України і Академії правових наук України, директора Інституту держави і права імені В.М. Корецького Ю.С. Шемшученка видрукувано праці

М.П. Василенка, без яких не обходиться вивчення історії України загалом та історії права зокрема.

Над законопроектом заснування Української академії наук плідно працював і уродженець села Дорошівка Глухівського повіту (зараз Ямпільський район), професор, товариш міністра, міністр праці в уряді П. Скоропадського В.А. Косинський. У дитячі роки він навчався у Новгород-Сіверській гімназії, у 1893 році вступив на фізико-математичний факультет Московського університету [2, с. 164]. Через чотири роки В.А. Косинський закінчив математичне відділення цього факультету, одночасно склавши екстерном іспити за повний курс юридичних наук.

Працював професором Ризького політехнічного інституту. У цей період він публікує праці «Точне знання і суспільствознавство» (1903), «До питання про заходи щодо розвитку виробничих сил Росії» (1904), у яких порушує питання функцій науки, її організації, наголошує на необхідності тісного зв'язку між школою і повсякденним життям [5, с. 86].

У 1904 році В.А. Косинський обіймає посаду професора в Новоросійському університеті, у 1907 році захищає докторську дисертацію, у 1909 році стає ординарним професором кафедри політичної економії при сільськогосподарському відділенні Київського політехнічного інституту, водночас працює на кафедрі прикладної економіки Київського комерційного інституту. У 1912 році видає двотомний підручник «Курс політичної економії» [5, с. 86].

У 1913–1914 рр. учений досить часто знаходився в наукових відрядженнях у Німеччині, Австрії, Швейцарії, де вивчав земельне питання. Під час Першої світової війни 1914–1918 рр. продовжував наукові дослідження, викладав політичну економію і статистику в Київському політехнічному інституті та Київському університеті Св. Володимира.

За вже відомим законом від 14 листопада, професор Київського політехнічного інституту В.А. Косинський став дійсним членом Української академії наук з відділу соціальних наук, але він не одержав права штатного

академіка, бо входив до складу Гетьманського уряду. Після приходу до влади Директорії УНР у місті Києві (грудень 1918 року) В.А. Косинський був оголошений поза законом і був змушений переховуватися [2, с. 165]. Нічого не змінив прихід у лютому 1919 року до Києва і Червоної армії. Лише в травні 1919 року, після клопотань з боку керівництва Академії, ученому було повернуто громадянські права. Навесні 1921 року його було відправлено до міста Кам'янець-Подільського для читання лекцій і проведення економічних досліджень, звідки він не повернувся [5, с. 87]. Подальша доля науковця точно невідома. У 1928 році в Академії вважали, що він міг померти.

Отже, зазначене вище переконливо доводить, що створення української вищої академічної установи зі 100-літньою історією, тісно пов'язане з уродженцями Глухівщини.

Перспективу подальшого наукового пошуку в контексті окресленого напрямку вбачаємо в детальному вивченні ролі академіка В.А. Косинського в створенні осередку української науки та останніх років його життя.

Список використаних джерел та літератури

1. Белашов В. І. Глухів – столиця Гетьманщини. (До Глухівського періоду історії України (1708–1782 рр.). Глухів : РВВ ГДПУ, 2005. 220 с.
2. Белашов В. І. Повернення із забуття. Біографічні віхи українського державного діяча і вченого В. А. Косинського. *Історико-культурні надбання Сіверщини у контексті історії України* : матеріали п'ятої наук.-практ. конф. (18–19 трав. 2006 р.). Глухів : РВВ ГДПУ, 2006. С. 164–166.
3. Василенко М. П. Вибрані твори. У 3-х т. / упоряд. : І. Б. Усенко (кер. колективу), Т. І. Бондарчук, А. Ю. Іванова та ін.; відп. ред. : Ю. С. Шемшученко, І. Б. Усенко. Київ : Юрид. думка, 2008. Т. 3 : Спогади, щоденники, листування. 720 с.
4. Кордон М. В. Українська та зарубіжна культура. Київ : ЦУЛ, 2003. 508 с.
5. Матвеева Л., Циганкова Є., Яновський О. Трагічні сторінки (З історії Академії наук України. *Україна. Наука і культура*. 1994. Вип. 28. С. 80–115.
6. Овчаренко П. Українська академія наук (УАН). *Малий словник історії України* / гол. ред. С. Боковко. Київ : Либідь, 1997. 463 с.
7. Тригуб О. О. Невідомий Йосип Туманський. *Сіверщина в історії України* : матеріали Восьмої наук.-практ. конф., м. Глухів, 15–16 жовт. 2009 р. Київ ; Глухів : Аспект-Поліграф, 2009. Вип. 2. С. 105–108.

8. Тригуб О. О. Василь Йосипович Туманський та його родина. *Сіверщина в історії України* : зб. наук. пр. Київ ; Глухів : ВІО Поліграфісти, 2013. Вип. 6. С. 333–336.
9. Усенко І. Б., Шемшученко Ю. С. Василенко М. П. Юридична енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія, 1998. С. 309–310.
10. Шемшученко Ю. Наш друг Туманський. Київ : Юридична книга, 2000. 656 с.
11. Шемшученко Ю. Сквозь призму времени. Київ : Юридична думка, 2008. 448 с.

References

1. Byelashov, V. I. (2005). *Hlukhiv – stolytsya Het'manshchyny. (Do Hlukhivs'koho periodu istoriyi Ukrayiny (1708–1782 rr.))* [Glukhiv is the capital of the Hetmanate. (To the Glukhiv period of the history of Ukraine (1708–1782 biennium))] Hlukhiv : RVV HDPU, 220. [in Ukrainian].
2. Byelashov, V. I. (2006). *Povernennya iz zabuttya. Biografichni vixy' ukrayins'kogo derzhavnogo diyacha i vchenogo V. A. Kosy'ns'kogo* [Return from oblivion. Biographical milestones of the Ukrainian statesman and scientist V. A. Kosinsky]. *Istory'ko-kul'turni nadbannya Siversshy'ny' u konteksti istoriyi Ukrayiny' : materialy' p'yatoyi nauk.-prakt. konf. (18–19 trav. 2006 r.)*. [Historical and cultural heritage of Sivershchyna in the context of the history of Ukraine: materials of the fifth sciences. conf. (May 18–19, 2006)]. Hlukhiv : RVV HDPU. 164–166. [in Ukrainian].
3. Usenko I. B., Bondarchuk, T. I. and Ivanova, A. Yu. compls. ; Shemshuchenko, Yu. S and Usenko, I. B. eds. (2008). *Vasylenko M. P. Vybrani tvory. U 3-kh. t.* [Vasilenko M. P. Selected Works. In 3 vol.] Kyiv : Yurydychna dumka. T. 3. *Spohady, shchodennyky, lystuvannya* [Vol. 3 : Memoirs, diaries, correspondence]. 720. [in Ukrainian].
4. Kordon, M. V. (2003). *Ukrayins'ka ta zarubizhna kul'tura* [Ukrainian and foreign culture]. Kyiv : TSUL. 508. [in Ukrainian].
5. Matveyeva, L., Tsyhankova, Ye. and Yanovs'kyu, O. (1994). *Trahichni storinky (Z istoriyi Akademiyi nauk Ukrayiny* [Tragic pages (From the history of the Academy of Sciences of Ukraine)]. *Ukrayina. Nauka i kul'tura* [Ukraine. Science and Culture]. 28. 200. [in Ukrainian].
6. Ovcharenko, P. ; Bokovko S. (1997). *Ukrayins'ka akademiya nauk (UAN)* [Ukrainian Academy of Sciences (UAN)]. *Malyu slovnyk istoriyi Ukrayiny* [Small dictionary of Ukrainian history]. Kyiv : Lybid', 463. [in Ukrainian].
7. Tryhub, O. O. (2009). *Nevidomyi Yosyp Tumanskyi* [Unknown Joseph Tumansky]. *Siversshchyna v istorii Ukrainy : materialy Vosmoi nauk.-prakt. konf., m. Hlukhiv, 15–16 zhovt. 2009 r.* [Sivershchyna in the history of Ukraine: materials of the Eighth Sciences. Conf., Glukhov city, October 15–16. 2009]. 2. Kyiv ; Hlukhiv : Aspekt-Polihrاف, 105–108. [in Ukrainian].
8. Tryhub, O. O. (2013). *Vasyl Yosypovych Tumanskyi ta yoho rodyna* [Vasily Tosypovich Tumansky and his family]. *Siversshchyna v istorii Ukrainy : zb. nauk. pr.*

[Sivershchyna in the history of Ukraine : a collection of scientific works]. 6. Kyiv ; Hlukhiv, 333–336. [in Ukrainian].

9. Usenko, I. B., Shemshuchenko, Yu. S. and Vasylenko, M. P. (1998). *Yurydychna entsyklopediya* [Legal encyclopedia]. Kyiv : Ukrayins'ka entsyklopediya, 309–310. [in Ukrainian].

10. Shemshuchenko, Yu. (2000). *Nash druh Tumanskyy* [Our friend Tumansky]. Kyiv : Yurydychna knyha, 656. [in Russian].

11. Shemshuchenko, Yu. (2008). *Skvoz' pryzmu vremeny* [Through the prism of time]. Kyiv : Yurydychna dumka, 448. [in Russian].

Рецензент:

Клапчук С.М., д.і.н., проф.

Надійшла до редакції 10.12.2018 р.